

Muhammed b. Ahmed el-Ezherî, *ez-Zâhir fî garîbî el-fâzî's-Şâfi'i* (nşr. M. Cebr el-Elifî), [baskı yeri yok] 1993, s. 210; Cessâs, *Ahkkâmü'l-Kur-ân* (Kamhâvî), V, 205; Makdisî, *Ahşenü't-tekkâ-sîm*, s. 417; Muhammed b. Ahmed el-Hârizmî, *Mefâtihu't-tulûm*, Kahire 1342/1923, s. 12, 44; Ebû'l-Vefâ el-Bûzcânî, *el-Menâzilü's-seb'* (nşr. Ahmed Selîm Saîdân, *Târîhu 'ilmi'l-hisâbi'l-'Arabî* içinde), Amman 1971, s. 303-306; Zeh-râvî, *et-Taşrif li-men 'aceze 'ani't-te'lif* (nşr. Fu-at Sezgin), Frankfurt 1406/1986, II, 459; Muhammed b. Ahmed eş-Şâfi, *Hilyetü'l-'ulemâ' fi ma'rifeti mezâhibi'l-fukahâ* (nşr. Ahmed İbrâ-him Derrâke), Beyrut-Amman 1400/1980, I, 71; İbnü'l-Esir, *en-Nihâye*, IV, 162; Mutarrizî, *el-Mugrib fî tertibi'l-mu'rib* (nşr. Mahmûd Fâ-hûrî – Abdülhamîd Muhtâr), Halep 1399/1979, II, 214; Zehebî, *A'lâmü'n-nübela'*, XV, 114; Yâfîî, *Mir'âtü'l-cenân* (Cübûrî), II, 313; Kalka-şendî, *Şubhu'l-a'sâ*, IV, 422; Hasan b. İbrâhim el-Cebertî, *el-İkdhü'l-yemîn fîma yete'allak bi'l-mevâzîn*, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 3169, vr. 29*; Ali Paşa Mübârek, *el-Mizân fi'l-akıye ve'l-mekâyil ve'l-euzân*, Kahire 1309, s. 74-75; W. Hinz, *Islamische Masse und Gewichte*, Leiden 1955, s. 42-43; İbrâhim Sü-leymân el-Âmilî, *el-Euzân ve'l-mekâdir*, Beyrut 1381/1962, s. 92-100; M. Ziyâeddin er-Reyyis, *el-Harâc ve'n-nûzumü'l-mâliyye*, Kahire 1977, s. 334-337; M. H. Sauvage, "Matériaux pour servir à l'histoire de la numismatique et de la métrologie musulmanes", *JA*, VIII (1886), s. 113-123; Takî Bîniş, "Risâle-i Mikdâriyye", *Ferheng-i İrân-zemîn*, X, Tahran 1341, s. 433-436; K. J. Basmadjian, "Poids et mesures chez les anciens arméniens", *JA*, CCXII (1928), s. 147; H. Lewy, "Assyro-Babylonian and Israelite Measures of Capacity and Rates of Seed-ing", *JAOS*, LXIV (1944), s. 72; A. Segrè, "Babylonian, Assyrian and Persian Measures", *a.e.*, LXIV (1944), s. 73, 74, 76; A. S. Ehrenkreutz, "The Kurr System in Medieval Iraq", *JESHO*, V (1962), s. 309-314; E. Ashtor, "Levantine Weights and Standard Parcels: A Contribution to the Metrology of the Later Middle Ages", *BSOAS*, XLV/3 (1982), s. 475; Dihhudâ, *Lugat-nâme*, XXII, 403.

CENGİZ KALLEK

KÜRÂUNNEML

(كواع النمل)

Ebû'l-Hasen Ali b. el-Hasen
b. el-Hüseyn el-Hünâî el-Ezdî
(ö. 310/922)

Kûfe dil mektebine mensup
lugat âlimi.

Mısır'da doğdu. Kısa boylu yahut çirkin olmasından dolayı "Kürâu'n-neml" (Karınca bacak) veya sadece "Kürâ" lakabıyla tanındı. Soyunun Ezd kabilesine dayanması sebebiyle ve atalarından Hünâe b. Mâlik ile Devs b. Adnân'a nisbetle Ezdî, Hünâî ve Devsî nisbeleriyle de anılır. Kürâunneml, başta Ebû Ali ed-Dîneverî olmak üzere zamanının Kûfe ve Basra dil mekteplerine mensup âlimlerinden Arap

lugatı ve grameriyle ilgili dersler aldı. Lugat âlimi Ebû Yûsuf Ya'kûb b. İshak el-İsfahânî'den, Ebû Ubeyd Kâsım b. Selâm'ın kitaplarını rivayet etti. Güzel ve yanlışsız hattıyla yazdığı eserleri istinsah edip satarak geçimini sağladığı, zamanında eserlerinin Mısır ve Mağrib'de çok rağbet gördüğü ve Bağdat'ta büyük şöhret kazandığı kaydedilir. Vefat yılı olarak 307 (919), 309 (921), 316 (928) ve 320 (932) gibi tarihler kaydedilmekteyse de Kütübî 'Uyûn'ü't-tevârih'inde 310 (922) yılını kesin ölüm tarihi olarak verdiğinden bu tarih tercih edilmiştir. İbnü'l-Kiftî, Kürâunneml'i Basra dil mektebine yakın bir nahiv ve lugat âlimi olarak kabul eder (*İn-bâhü'r-ruvât*, II, 240). Ancak günümüze ulaşan eserlerindeki nakillerin çoğunun Kûfe mektebine mensup âlimlere ait olması onun bu mektebe mensup olduğunu kanıtlamaktadır.

Sözlük çalışmaları üzerinde yoğunlaşan Kürâunneml Mısırlı ilk sözlük yazarıdır. *el-Muḥkem* (İbn Sîde), *el-Muḥşşas* (İbn Sîde), *el-Bârî* (Ebû Ali el-Kâfî), *Li-sânü'l-'Arab* (İbn Manzûr), *el-Kâmûsü'l-muḥîṭ* (Fîrûzâbâdî) ve *Tâcü'l-'arûs* (Zebîdî) gibi temel sözlükler onun eserlerinden yapılan nakillerle doludur. Ali b. Hamza el-Basrî, bazı lugatlardaki hatalara dair *et-Tenbihât 'alâ aḡâlîṭi'r-ruvât* adlı eserinde İbn Vellâd'ın *el-Makṣûr ve'l-memḍûd* isimli kitabındaki hataları Kürâ'dan yaptığı nakillerle düzeltmiştir. Lugat âlimleri görüşlerini tartışmasız olarak doğru kabul etmişlerdir.

Eserleri. 1. *el-Münecced* (fi'l-luḡa). Birden çok anlamı olan kelimelere (el-müşterekü'l-lafzî) dair zamanımıza ulaşan en kapsamlı sözlüktür. Eserin, müellifin *el-Munaḍḍad* adlı büyük sözlüğünün ihtisarı olan *el-Mücerred*'in kısaltılmış şekli olduğu yolundaki rivayet hatalı olmalıdır. Çünkü *el-Mücerred*, *el-Munaḍḍad*'ın bir başka yönden ihtisarıdır. Eseri oluşturan altı bölümün (bab) ilk beşinde kelimeler konularına göre, altıncı bölümde ise alfabetik olarak dizilmiştir. İlk beş bölüm insan organları, hayvan türleri, kuş türleri, savaş aletleri, gök ve yıldızlarla ilgili kelimeleri ihtiva eder. Altıncı bölümü oluşturan dünya ve üzerindeki kelimeler, asıl ve ziyade harfler ayırımı yapılmadan birinci ve ikinci harflerine göre alfabetik olarak sıralanmıştır. *el-Münecced* dizimde kelimelerin ikinci harflerini de dikkate alan ilk sözlüktür. Hadisleri şahid olarak kullanılan ilk sözlük âliminin *Tehzibü'l-luḡa*

sahibi Ezherî olduğu kabul edilir. Halbuki Kürâunneml ondan önce bu eserinde on üç hadisle istişhâd etmiştir. Kürâ', aynı zamanda lugat âlimlerinin istişhâd için belirlediği tarih sınırını (150/767) aşarak muhdes (müvelled) şairlerin şiirlerinden de şahid getirmiştir. Zamanımıza ulaşmayan birçok kaynaktan yararlanması, Mısır ve Güney Arabistan Arapçası'na ait başka yerlerde bulunmayan birçok kelime içermesi eserin önemini arttırmaktadır. Sözlüğün metni, Fevzî Abdülazîz Mes'ûd tarafından Câmiatü'l-Kâhire kısmı külliyyeti'l-âdâb'da 1973'te yüksek lisans çalışması olarak hazırlanıp basılmış (Kahire 1984), ilmî inceleme ve neşrini ise Ahmed Muhtâr Ömer – Dâhî Abdülbâkî gerçekleştirmiştir (Kahire 1976, 1988). 2. *el-Mücerred* (fi garîbi kelâmi'l-'Arab ve luḡâtiḥâ). Garîb ve nâdir kelimeler sözlüğü olan eser, *el-Munaḍḍad*'ın rivayet zincirleri ve örneklerin atılmasıyla yapılmış bir ihtisardır. Eserde alfabetik dizim sistemi kelimelerde ziyade harflerle ikinci harfler de dikkate alınıp tam olarak uygulanmıştır. Kelimelerin ilk harfi "bab", ikinci harfi "fasıl" şeklinde adlandırılmıştır. Dizimde, Arap dilinde kullanılan ve kullanılmayan fasıllar *Kitâbü'l-'Ayn*'da olduğu gibi "müsta'mel" ve "mühmel" kaydıyla belirtilmiştir. Bu sebeple eseri *Kitâbü'l-'Ayn*'a benzetilenler olmuştur. Temel sözlüklerde kendisinden birçok nakil yapılan kitabı Muhammed b. Ahmed el-Ömerî iki cilt halinde neşretmiştir (Mekke 1413/1992). 3. *el-Munteḥab* (min garîbi kelâmi'l-'Arab). Bab-fasıl esasına ve konulara göre dizilen eser garîb ve nâdir kelimeler, Arapça'ya başka dillerden giren kelimeler (dahîl), karşıt anlamlı (ezdâd) kelimeler, birden fazla zaptı olan kelimelerle delâlet nüansları (fikhü'l-luḡa) ve etimoloji gibi çeşitli konuları kapsar. Ebû Ubeyd Kâsım b. Selâm'ın *el-Ġarîbü'l-muşannef*'i ile *Kitâbü's-Şâ'î*, Sibeveyhi'nin *el-Kitâb*'i, İbnü's-Sikkî't'in *İşlâhu'l-manṭıḳ*'i eserin başlıca kaynaklarıdır. Kitabı Muhammed b. Ahmed el-Ömerî iki cilt halinde yayımlamış (Mekke 1409/1989), Mustafa Abdülhafız Sâlim de *Fehârisü fihrisi'l-luḡa fî Kitâbi'l-Munteḥab li-Kürâ'in-neml* adıyla eserin çeşitli indekslerini hazırlamıştır (Mekke 1414/1993). Müellifin kaynaklarda adı geçen diğer eserleri de şunlardır: *el-Munaḍḍad*, *el-Mücehḥed*, *el-Muşaḥḥaf*, *el-Munazzam*, *el-Muntaḥam*, *el-Münemnem*, *el-Muveşşâ*, *el-Mu'avvef*, *Emşiletü'l-Ġarîb*

'alâ vezni'l-ef'âl, *Lehce (fi'l-luğa), el-Evzân, el-Ferid.*

BİBLİYOGRAFYA :

Kürâunneml, *el-Münecced fi'l-luğa* (nşr. Ahmed Muhtar Ömer – Dâhî Abdülbâkî), Kahire 1988, neşredenlerin girişi, s. 8-25; a.mlf., *el-Mücerred fi garîbi kelâmi'l-'Arab ve luğâtihâ* (nşr. Muhammed b. Ahmed el-Ömerî), Mekke 1413/1992, neşredenlerin girişi, s. 7-24; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist* (Şüveymî), s. 382-383; Yâkût, *Mu'cemü'l-üdeba'*, XIII, 12-13; İbnü'l-Kiftî, *İnbâhü'r-ruvât*, II, 240; İbn Kâdî Şühbe, *Tabakâtü'n-nühât ve'l-luğaviyyîn* (nşr. Muhsin Gayyâz), Necef 1974, s. 114; Brockelmann, *GAL Suppl.*, I, 201; Sezgin, *GAS*, VIII, 241-242, 276; Ahmed Nusayyîf el-Cenâbî, *ed-Dirâsâtü'l-luğaviyye ve'n-naḥviyye fi Mısr*, Kahire 1977, s. 209-246; a.mlf., "el-Münecced fi'l-luğa mu'cemün feridün fi menhecih", *Mecelletü Âdâbi'l-Müstasrıyye*, I, Musul 1976, s. 9-39; Ahmed Muhtar Ömer, "el-Müntehab li-Ebi'l-Ḥasan 'Ali b. el-Ḥasan el-Hünâî el-meşhûr bi-Kürâ' el-müteveffâ sene 310 h.", *Mecelletü'l-Baḥşî'l-ilmî ve't-türâşî'l-İslâmî*, III, Mekke 1400, s. 407-417.

İSMAİL DURMUŞ

KÜRBOĞA

Ebû Saîd Kıvâmüddeve Kürboğa
(ö. 495/1102)

Büyük Selçuklular devri
Musul hâkimi.

Büyük Selçuklu kumandanlarından olan Kürboğa, Sultan Melikşah'ın ölümünden sonra Terken Hatun'un küçük yaştaki oğlu Mahmud'u tahta çıkarmak için onunla iş birliği yaptı. Bağdat'tan İsfahan'a giderek veliaht şehzade Berkjaruk'u tutuklattı. Ancak Nizâmülmülk'e bağlı askerler vezire ait silâh depolarını yağmalayarak Berkjaruk'u kurtarıp Rey şehrinde sultan ilân ettiler. Bunun üzerine Terken Hatun ile iş birliği yapan Azerbaycan Meliki İsmâil b. Alpsungur, Yâkûtî Berkjaruk'u bertaraf etmek üzere harekete geçti. Terken Hatun, Kürboğa ve diğer bazı emîrleri büyük bir orduyla ona yardıma gönderdi. Kürboğa, Kerec'de meydana gelen savaşta İsmâil b. Alpsungur'un bir kısım kuvvetlerini sevk ve idare etti. Mağlûp olan İsmâil İsfahan'a kaçtı. Sultan Berkjaruk ise Bağdat'a gitti ve sultanlığı Halife Muktedî-Biemrillâh tarafından tasdik edilip 14 Muharrem 487'de (3 Şubat 1094) adına hutbe okundu. Bu olaydan sonra Berkjaruk'un safalarına katılan Kürboğa, Sultan Berkjaruk'un kendisine karşı gelen amcası Tutuş b. Alparslan üzerine gönderdi-

ği iki vali Kasımüddeve Aksungur ve Bozan'a yardımcı olarak görevlendirildi. Ancak Tutuş bu iki valiyi yakalayıp idam ettirdi. Kürboğa'yı da esir aldı. Kürboğa'nın kayınpederi Emîr Üner'i saflarına çekmek amacıyla hayatını bağışlayıp kardeşi Altuntaş ile birlikte önce Halep, ardından Humus'ta hapsedti. Tutuş'un ölümünden (Safer 488 / Şubat 1095) sonra oğlu Rıdvan, Sultan Berkjaruk'un isteği üzerine Kürboğa'yı serbest bıraktı. Bundan sonra Kürboğa kardeşi Altuntaş ile birlikte Harran üzerine yürüyüp şehri ele geçirdi. Bu sırada Nusaybin hâkimi Muhammed b. Şerefüddeve Müslim, Tutuş tarafından Musul'a yerleştirilmiş olan kardeşi Ali'ye karşı Kürboğa'dan yardım istedi. Kürboğa, Muhammed ile anlaşmasına rağmen Nusaybin'i ele geçirince onu öldürdü. Ardından Ali b. Şerefüddeve Müslim'in hâkimiyetinde olan Musul üzerine yürüdü; uzun süren bir kuşatmadan sonra Ali teslim oldu (Zilkade 489 / Kasım 1096). Kürboğa, Musul'da şehrin ileri gelenlerinin mallarını müsadere etmeye kalkışan kardeşi Altuntaş'ı öldürmek zorunda kaldı. Kürboğa böylece 489 (1096) yılında Musul'un hâkimi oldu ve Sultan Berkjaruk'a bağlı olarak şehri idare etmeye başladı. Kısa bir süre sonra Rahbe'yi de ele geçirdi. Bu arada Tutuş'un öldürdüğü vali Kasımüddeve Aksungur'un küçük yaştaki oğlu İmâdüddin Zengî'yi yanına getirterek yetişmesiyle bizzat meşgul oldu.

491 (1098) yılında Anadolu'yu geçerek Antakya önüne gelip şehri kuşatmış olan Haçlılar'a karşı Vali Yağısıyan, Sultan Berkjaruk'tan yardım isteyince Berkjaruk Musul hâkimi Kürboğa'yı ona yardıma gönderdi. Kürboğa, Musul ve el-Cezîre kuvvetlerinin başında derhal harekete geçti. Anna Komnene, sultanın Kürboğa'nın idaresinde tam teşkilâtli muazzam bir orduyu Antakya üzerine yolladığını kaydeder (*Anne Comnène, Alexiade*, III, 28). Ebû'l-Ferec'e göre (*Târih*, II, 340) bu ordunun sayısı 100.000 kişiyi bulmaktaydı. Kürboğa, Antakya'ya girmeden önce yolu üzerinde bulunan ve 3 Rebîülâhîr 491'de (10 Mart 1098) Haçlılar'ın eline geçmiş olan Urfa'yı kuşattı. Haçlı Kontu Baudouin de Boulogne tarafından savunulan ve sağlam surlara sahip olan Urfa'yı alamadığı gibi burada 4-25 Mayıs 1098 tarihleri arasında (Demirkent, *Urfa Haçlı Kontluğu*, s. 41-44) geçirdiği üç haftalık zaman kaybı,

Haçlılar'ın kuşatma altında tuttıkları Antakya'yı bu süre içinde bir hileyle ele geçirmelerine fırsat verdi. Kürboğa 25 Mayıs'ta Urfa'yı muhasaradan vazgeçti. Mercidâbık'ta Dimaşk Meliki Dukak, Atabeg Tuğtegin, Humus hâkimi Cenâhüddeve Hüseyin, Sincar hâkimi Arslantaş ve Artuklu Beyi Sökmen'in de kendisine katılmasıyla Selçuklu ordusu Antakya istikametinde harekete geçti. Kürboğa, Antakya'ya geldiğinde Haçlılar'ın birkaç gün önce Ermeni dönmesi Firûz adlı bir subayın yardımıyla surlardan içeri girdiklerini öğrendi ve şehri kurtarmak için çok geç kaldığını anladı. Şehir surları önünde yapılan ilk savaşı kazandı, ancak surları aşamadı. Bunun üzerine henüz Vali Yağısıyan'ın oğlu Şemsüddeve'nin idaresinde bulunan iç kaleden şehre sızmayı planladı, kalenin savunulmasında güvenilir adamı Ahmed b. Mervân'ı görevlendirdi. Kürboğa'nın planından haberdar olan Haçlı reisleri, iç kaleyi şehir istihkâmlarından ayırmak üzere bir duvar örüp buradan şehre girişi önlemeye muvaffak oldular. Kürboğa bu defa şehrin içindeki Haçlılar'ı aç bırakarak teslim etmeye zorlamak istedi. Haçlılar gerçekten de perişan durumda idiler. Fırsatını bulup Antakya'dan kaçanlar, şehrin limanı olan Süveydiye'ye (Samandağ) giderek yurtlarına dönmek üzere buradan gemilere atlıyor, bir kısmı da Anadolu'ya kaçıyordu. Haçlılar'a yardım için yola çıkıp Akşehir'e (Philomelion) kadar ilerlemiş olan Bizans İmparatoru Aleksios Komnenos, burada rastgeldiği kaçaklardan Antakya'nın Kürboğa tarafından kuşatıldığını ve bu zamana kadar onun eline geçmiş olması lâzım geldiğini öğrendi. Bu haber üzerine yapacak bir şey kalmadığı düşüncesiyle İstanbul'a geri dönmeyi tercih etti.

Öte yandan Antakya kuşatması sırasında kendisine katılmış olan Dimaşk Meliki Dukak, Atabeg Tuğtegin, Humus Hâkimi Cenâhüddeve, Sincar hâkimi Arslantaş ve Artuklu Beyi Sökmen kendilerine iyi davranmaması yüzünden birer birer Kürboğa'nın yanından ayrıldılar. Bu yüzden kuvveti iyice zayıflayan Kürboğa 28 Haziran 1098'de Haçlılar'a karşı yaptığı savaşı kaybetti ve geri çekilmekten başka çare bulamadı. Bir süre Halep'te kaldıktan sonra Melik Rıdvan'ın yardımıyla Musul'a döndü. Antakya'nın iç kalesi de Haçlılar'a teslim edildi. Böylece birlik ve beraberliğin önemini kavrayamayan Türkler açlık ve yokluk içinde kıvranan Haçlılar'a yenik düştüler. Haçlılar